

ТВОРЧИСТЬ З. КРАСІВСЬКОГО ТА Я. ЛЕСІВА: МАРКОВАНІСТЬ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПОВЕДІНКОВИЙ КАНОН ЯК ОСНОВА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИБОРУ

У статті окреслено парадигму новітнього літературознавчого мислення та доведено, що в її межах системотворчу роль відіграє саме національна інтерпретація. Виокремлено націоохоронні функції дисидентської літератури: поезії, публіцистики, епістолярію. Досліджено вияви національної самототожності в творчому доробку З. Красівського та Я. Лесіва.

Ключові слова: національна ідентичність, екзистенціалізм, самототожність, шістдесятництво, дисидентська література.

В статтє очерчена парадигма новейшего литературоведческого мышления и доказано, что в ее границах системообразующую роль играет именно национальная интерпретация. Доказано, что особенностью украинского экзистенциализма была и остается национальная идея, которая в исторических обстоятельствах колониальной Украины спасала от трагической абсурдности. Исследовано проявления национальной самотождественности в творческом наследии З. Красивского и Я. Лесива.

Ключевые слова: национальная идентичность, экзистенциализм, самотождественность, шестидесятники, диссидентская литература.

In the article paradigm of the modernistic literary thinking is outlined. It is also proved that national interpretation is a backbone of this paradigm. The peculiarities of the understanding of Ukraine (the motherland), freedom, God, mother tongue in the poetic experience of both authors to study the opportunity of national being semantic understanding are investigated. The thesis proves the thought that national idea which was saving people from the tragic absurdity of the System was the main peculiarity of the Ukrainian existentialism. Hereby, a more intensive investigation of the poetic experience of Zenovyi Krasivskyi and Yaroslav Lesiv gives us an opportunity to study the essence of the spiritual phenomenon of a human-being as well as those parameters of the cultural consciousness which provide national identity of a person.

Key words: national identity, existentialism, identity, dissident literature.

Одна з характерних особливостей розвитку сучасної української науки про літературу – поглиблене зацікавлення дискурсом національної ідентичності. Активізовані форми та відкриті масштаби пошуків самототожності українського народу, системно розпочаті з відродженням його державності на початку 90-х років ХХ ст., дають можливість узагальнити національний досвід. Власне, поза свободою самосвідомості реальне осмислення української ідентичності було б неможливе.

З огляду на це набуло актуальності питання наукового аналізу національної ідентичності художньої літератури. Зокрема, йдеться про історико-літературне осмислення – з позиції пріоритету національного – різних етапів розвитку українського письменства з особливим акцентом на новітньому періоді.

Українська позацензурна література 1960-80-х років стала важливим каталізатором національних процесів в Україні. Вона слугувала для формування

національної самосвідомості, консолідувала патріотичні сили.

«Шістдесятники, увійшовши в «смугу свободи» як у сукупність різномірних ситуацій (від внутрішніх, екзистенційних, коли екзистенціалізм опановували не як філософію знання, а як філософію чину – т. зв. неусвідомлений екзистенціалізм, – і до зовнішніх, ідеологічних), які раз у раз ставили їх перед потребою вибору, обрали певну «поколінневу філософію», і саме вона значною мірою визначила їхнє оприявлення у світі нових, зокрема й естетичних, цінностей» [11, с. 66]. Свідомі своєї національної місії, підсиленої внутрішнім переконанням у власній неповторності, шістдесятники свідомо творили новий естетичний простір. Екзистенціалізм увіходив у їхню авторську свідомість «з другого кінця активності» (В. Стус [11, с. 66]): через критику в радянській офіційній періодиці філософських «буржуазно-ліберальних течій».

Треба підкреслити, що ні З. Красівський, ані Я. Лесів не входять до умовного українського «канону» шістдесятництва. І в цьому немає нічого дивного, якщо зважити на систему творення цього «канону», а ще більше – на характер їхніх текстів і на виразний ідеологічний напрям моделювання свого світу, зокрема й художнього. Бо ж зізнаймося: насправді «канони» часто визначають самі письменники, забезпечуючи зв'язок між сильними попередниками і сильними послідовниками, хоча «канон включає й породжує літературу, яка стає активним чинником суспільного буття, виявляється впливовою навіть у процесі націєтворення...» [2, с. 44].

У нашому ж випадку йдеться не про те, щоб «вписати» чи не «вписати» когось у «канон», а про те, щоб визначити ідейно-художній досвід покоління, яке охопило і старшого (З. Красівського), і молодшого (Я. Лесіва), – покоління, що виростало на ідеалах тих борців, котрі воювали за Україну зі зброєю в руках, і вважало, що справжня свобода – лише та, яка окроплена кров'ю. Ідею боротьби містять визначення сучасного творця західного літературного канону Гаролда Блума, для якого «канон є не лише наслідком боротьби, але й самим її триванням» [1, с. 63].

Як безпосередній речник визвольних змагань 1940-1950-х років Зеновій Красівський та його молодший послідовник Ярослав Лесів розгорнули широкий літературно-політичний дискурс на тему відновлення цілісності й міцності національного духу. Вони звернули пильну увагу на стан українського духовного життя, української мови, на процеси усвідомлення та відновлення української ідентичності. Ідеологічна маркованість у цьому сенсі – безпосередній наслідок тих обставин, у яких доводилося жити поетам-борцям.

До цього дискурсу належали й розмови з Богом та про Бога, яких уникали (давалося взнаки атеїстичне виховання) багато шістдесятників. Персоналістський максималізм дистанціював ідею Бога, «перетворюючи її на абстрактну субстанцію. В такому разі вищою інстанцією залишалася для шістдесятників совість – до неї, як до Вищого судді та адвоката, апелювала людина без вини винувата» [11, с. 60].

Саме життя такої особистості, як Зеновій Красівський, – це втілення самототожності. За плечима в нього – покоління полеглих за свободу. Звідси, очевидно, і бере свої витоки філософія чину, яка визначала подієвість особистого життя Красівського. Його активність у самопізнанні та самоствердженні – це явище, яке словами А. Камю можна визначити як заперечення абсурдності, бунт проти неї: «Бунтуюся – значить, я є, значить, існую» [12, с. 441]. Якщо ж вартості, які обстоює «збунтований», «переростають егоїстичні прагнення бунтаря», то «бунт є позитивним явищем і конечністю людського життя» [12, с. 441].

У поезії «Тріада» З. Красівського охарактеризовано три основні етапи життя ліричного героя – «Двобій», «Поразка», «В'язниця»:

*Я став на про з чудовиськом сторуким,
З мого чола стікав червоний піт
І хижіли від поту того круки,
І мерк в тривозі млосний світ* [3, с. 19].

«Я зазнав чимало втрат, – згадував З. Красівський. – І в особистому житті, і на політичних перехрестях. Мене арештовували в 49-ому, в 58-ому, в 67-ому, у 80-ому. Я відбував у критках, дурдомах, у таборах. Я сидів по карцерах, по бурах. Я був на засланні. Якщо позбирати все до купи, то назбирається 26 років. Половина людського віку. А в мене чи не весь вік, бо й на волі я не виходив із трибу» [103, с. 102]. У той «триб» увіходило читання творів своїх побратимів і теоретиків українського націоналізму, рецензування, обмін враженнями – план суто культурницького дискурсу, мабуть, дещо ширший за кількістю співрозмовників, аніж політичний дискурс національного визволення.

Прикладом, «каноном», взірцем стають люди, вчинки, пам'ять про минуле. На думку Т. Денисової, «канон – це певне сугероване «підсвідоме», «архетипічне» в ментальності учасника культурно-літературного процесу ХХІ ст.» [2, с. 39].

Пошуки своєї справжності, звернені в минуле, у час національних героїв і мудреців, становлять значну частину збірки З. Красівського «Невольницькі плачі». Водночас це пошуки правдивого українського слова, його першопочатків в архетипальних глибинах, у його єдності зі світом.

Почуття обов'язку захистити матір-Україну прочитується чи не в кожній поезії-присвяті:

*Друзе! Сучаснику! Стань на коліна
На тім перелозі і під тим хрестом,
Твоя ж батьківщина, твоя Україна
Очі народам мозолить ярмом* [3, с. 78].

Це не хвилиний настрій, а констатація факту:

*Проклятий світ!
Деруть з народу икуру
Та все плетуть і обновляють пута.
А я мов клин між «треба» і «не вірю»
Шепочу нишком: бути чи не бути?* [3, с. 53].

Отже, бути по-справжньому – це значить не тільки вмерти від ворожої кулі за рідний край, а й жити задля нього, переборюючи страждання.

Повчальність постаті й чину З. Красівського з цього погляду просто незрівнянна – такою робить її усвідомлення ваги духовного досвіду та розуміння того великого значення, якого набуває для українського майбутнього реалізація творчої волі й творчої перспективи навіть окремих людей. Промовистий приклад – факт порушення кримінальної справи за збірку «Невольницькі плачі» та поему «Тріумф Сатани» З. Красівського. Автора засудили, проте його поезія все одно різними каналами доходила до читачів, впливаючи на найбільш больові точки українського суспільства:

*Висить на покутті кривава сорочка,
Вгинаються плечі святі Саваофа.
«О Господи Боже!» – шепоче мати.
Відплати! Відплати! Відплати!* [3, с. 112]

– ці поетичні рядки Зеновія Красівського цілком можна інтерпретувати в дусі екзистенціалізму А. Камю та Ж.-П. Сартра, які твердили, що силу дає

вільний вибір людини, котра свідомо розпочинає боротьбу з власною слабкістю й зі світовою сваволею [8, с. 319].

Екзистенційний драматизм життя в поезії З. Красівського набуває щоразу нового напруження, він ніколи не застигає на одному рівні. Ідейно-смісловим ядром, яке притягує до себе все, що відбувалося колись і що відлунює через століття, є концепт свободи. Основними вимірами часовості стають моральність і стоїцизм людського життя. Особливо увиразнюється перспектива наповнити його такими вчинками, які мали б непроминальне, понадчасове значення. У цьому сенсі творчість З. Красівського маркує шлях духовного поступу, суголосний із найгострішими потребами часу.

Шукаючи кожен власної художньої форми вираження, українські поети-дисиденти В. Стус, І. Світличний, І. Калинець, Т. Мельничук, а також З. Красівський та Я. Лесів свідомо акцентували на національній проблематиці й використовували багатий арсенал адекватних формальних засобів. Бажання щось змінити починається зі становлення особистості як спроби виокремити конкретне «я» зі знеособленого «ми». «Я» Зеновія Красівського пов'язане з поняттям самосвідомості, що проявляється в самостверженні через заперечення застарілих уявлень колективістського радянського «ми».

Для Ярослава Лесіва розуміння людської сутності було особливо важливим через те, що воно спиралося на потребу безперервної, повсякчасної духовної праці. Як поета його цікавлять насамперед максимальні можливості людського в людині – Божому замислі та Божій пробі. Поет шукає простору, нереального в тодішніх обставинах, для існування Людини як божественного витвору з окремою програмою самовдосконалення. Екзистенціалізм поета розвивається в конструктивному руслі довіри до буття, до самої людини: і кожної зокрема, і до людей загалом.

Процес проявлення Божественного нескінченний, однак вершиною завжди є Слово. І українська доля, українська історія як можливість сповнення устремлень і сподівань народу постає, власне, через проблему Слова:

*Від половини зерно
Слово од лжі
Руки від крові
Душу од страху
Розум від забобонів
Серце від ненависті
Ласку від пристрасті
Кохання від похоті
Любов од тиранства
Очисть перед тим
Як в дорогу йти [5, с. 24].*

Цей вірш – заповідь не тільки іншим, а й, насамперед, самому собі. Як людина, як патріот-українець Ярослав Лесів виконав її за найвищою шкалою людської гідності.

XXI століття відкриватиме Україну 70-80-х років ХХ століття, на думку Т. Салиги, зокрема, і за віршами Я. Лесіва [7, с. 11]: «Його поезії мають іншу закономірність появи – вони з'явилися як внутрішня

воля, як потреба душі й вираз її стану. Тому часто вони звучать як маніфести, програми, відкриті декларації, а в інших випадках – це пейзажі, злиття людини з природою, елегійна її молитва до осені» [7, с. 13].

Поезія о. Ярослава Лесіва – особливий духовний вимір і вибір. Саме з цієї фундаментальної засади екзистенціалізму – свободи вибору – і починається творчий шлях о. Ярослава Лесіва:

*Я все віддав тобі в офіру,
Я кинув все тобі під ноги,
Собі лишив бесаги й ліру
І терном встелену дорогу [5, с. 49].*

Творчість о. Я. Лесіва, як, власне, і його спосіб життя, де головний наголос зроблено на виборі та відповідальності, свідчить про те, як усупереч тоталітарній системі може творитися поезія, вільна від ідеологічних нашарувань та соцреалістичних приписів. Але водночас ані Зеновій Красівський, ані Ярослав Лесів не могли дозволити собі «знехтувати» обов'язок письменника-патріота й не могли не покласти свій талант на вівтар свободи – так само це стосується і Василя Стуса, Івана Світличного та ще багатьох мучеників режиму. Будь-які компроміси з тоталітарною системою були для них неприйнятні, навіть імовірність такого компромісу вони розцінювали як втрату самих себе, як зраду своїх людських і творчих принципів.

У системі такого явища, як шістдесятництво, і З. Красівський, і Я. Лесів творили альтернативну дійсність радянській добі, «той живий світ проти течії...» [9, с. 26].

Роздуми Ярослава Лесіва над словом вражають послідовністю й відкритістю. Серед параметрів його духовності головну врівноважувальну функцію відіграють віра й любов. З любові до людей, до України, до світу, до життя цвіт віщого ломикаменю розрісся в поетовому слові:

*Зійдуть ломикаменем квіти.
Люблю вас, люблю, люблю [5, с. 61].*

Християнська любов загалом і любов до батьків, дружини, сина – це той ґрунт, з якого проростає перспектива розвитку особистості. Осягнення цієї перспективи відбувається через важкі випробування, через підпорядкування особистого великій меті визволення, що робить таким актуальним традиційний мотив: *Укладаю слова не для того, / Аби возвеличить свій біль, / Бо мого нема і чужого: / Є горе, що зцілює ціль. / У запрязі змучену душу / Забродам не дам на розтлін. / Зі спліну я викресать мушу / Не слово утіхи – а гімн [5, с. 38].*

Зрештою, Я. Лесів глибоко вірить, що щире й мудре Слово є домінантною духовною потребою:

*Слово добути,
логос
Із серця магми,
Сонця протуберанців –
Мудрості зерен зерно
І справжньому людству на стіл,
Як теплий буханець житній
На радість, на вічність –
їжте [5, с. 34].*

Священик і поет Ярослав Лесів був одним із тих мужніх подвижників боротьби за відродження України та її Церкви, хто глибоко усвідомлював, що без самозречення і жертвності не зберегти ні власної душі, ні душі рідного народу:

*Мамо, душа моя –
Спасителя розір'ятого рана.
Мамо, любові Вашої зеніт
У промінні Ваших рук
Із попелу постане –
І буде порятовано цей світ [5, с. 40].*

Висока вартість цих рядків полягає не тільки у філігранній довершеності поетичного образу. Маємо саможертвний приклад синівської любові отця Лесіва до матері, до Вітчизни. Вимір його поезики вказує на особливу єдність національного й релігійного, коли національна ідентичність не мислиться поза моральними християнськими засадами. Ця єдність наростає від першої поетичної книжечки «Мить» до наступної – «Мій хрест – в руках його нестиму» – так, немовби поет пише лише одну книгу, розуміючи єдність і непорушність того духовного світу, що має різні періоди й грані, але є від початку одним і тим самим. Власне, болісна реакція на те, що відбувалося довкола: суцільна русифікація, нищення пам'яток культури, переслідування віруючих та інтелігенції, – породила той екзистенційно-мистецький кодекс, за яким жив і творив Ярослав Лесів.

Реальність існування, ті життєві ситуації, в яких повсякчас перебувала людина 1960-1980-х рр., вимагали постійного вибору лінії поведінки. Як зазначає Д. Наливайко, «існування людини тлумачиться як драма свободи, бо на кожному етапі самотворення особистості воно залежить від кожного її вибору, кожного її рішення» [6, с. 20].

Уже п'ятнадцятирічним Зеновій Красівський зустрів прихід радянських військ п'ятнадцятирічним вже як учасник національно-визвольних змагань і відчув силу влади. Двадцятидвохлітній учитель Ярослав Лесів у мирний час, 1967 року, був уперше заарештований КГБ за приналежність до Українського Національного Фронту – організації, що виступала за незалежність України. Ці факти свідчать, що кожен з авторів, залежно від міри своєї внутрішньої свободи, виніс на суспільну поверхню і проблему свідомого вибору, маючи точку опертя, орієнтовану не на тодішні нібито загальноприйняті суспільні та моральні вартості, а чинячи відвертий спротив системі. Це й визначило міру їхньої екзистенційної свободи – «свободи бути самим собою» [11, с. 229].

Таким чином, саме національні акценти, національна маркованість ідентичності та поведінкового канону ліричних образів З. Красівського та Я. Лесіва визначають сутність екзистенційного вибору і цих героїв, і, як можемо стверджувати через біографічний контекст, обох авторів, творчість яких маркує шлях духовного поступу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох: пер з англ. / Г. Блум; [заг. ред. Р. Семківа]. – К.: Факт, 2007. – 720 с.
2. Денисова Т. Роздуми про літературний канон (на американському матеріалі) / Тамара Денисова // Слово і Час. – 2009. – № 8. – С. 33–44.
3. Красівський З. До читача / З. Красівський // Невольницькі плачі / З. Красівський. – Брюссель: Література і мистецтво, 1984. – 144 с.
4. Лесів Я. Мить. Вірші із в'язниці / Я. Лесів; [упор. Н. Світлична]. – Нью-Йорк, 1982. – 44 с.
5. Наливайко Д. Трагічний гуманізм Альбера Камю / Д. Наливайко // Камю А. Вибрані твори / Альбер Камю. – К.: Дніпро, 1991. – С. 5–28.
6. Салига Т. «Щоб не лишати внукам... кайдани» / Т. Салига // Лесів Я. Мій хрест – в руках його нестиму / Я. Лесів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С. 3–15.
7. Сартр Ж. П. Екзистенціалізм – это гуманізм / Ж. П. Сартр // Сумерки богів. – М.: Політ. література, 1989. – С. 319–344.
8. Сверстюк Є. Блудні сини / Є. Сверстюк // Українське відродження: історія і сучасність. – 1993. – Кн. 13, Вип. 1–2. – 256 с. – (Серія 1. Бібліотека журналу «Пам'ятки України»).
9. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Тарнашинська. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 534 с.
10. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: аберация явища у постмодерному прочитанні / Л. Тарнашинська // Слово і Час. – 2006. – № 3. – С. 51–71.
11. Черненко О. Нове духовне світовідчуття в поезіях українських дисидентів / О. Черненко // Українське слово. – К.: Рось, 1994. – С. 440–450.

© Якібчук М. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 30.05.2012 р.